

શિક્ષણ અને સમાજ માટે એક પડકાર : શિક્ષણમાં આધુનિકીકરણ

શ્રી રાજેશકુમાર જી.ચૌધરી

વ્યાખ્યાતા

કૌલેજ આર્ટ્સ એજ્યુકેશન, દરામલી

૧. પગરવ

માનવીની સુખ-સગવડોને અને સમાજની ભૌતિક સમૃદ્ધિને વધારવાની જવાબદારીની સાથે સાથે વિજ્ઞાનની નૈતિકતા વિષે પણ પ્રશ્નો ઉઠાવવામાં આવે છે. છેલ્લા સૈકાઓમાં ખેતી, આરોગ્ય, ઉર્જા, યાતાયાતનાં સાધનો અને દૂરસંચારોના ક્ષેત્રે જે પ્રગતિ થઈ છે તેમાં શિક્ષણ પણ બાકાત રહી શક્યું નથી. અને સાચું કહીએ તો જગતના તમામ ક્ષેત્રોનો માર્ગ તો શિક્ષણ (શાળા) માંથી જ પસાર થાય છે, તેથી શિક્ષણ તો બદલાતા પ્રવાહોનો જનક જ કહી શકાય. આમ બદલાતા પ્રવાહો અને પરિવર્તનો સાથે આપણે પણ બદલાવું જોઈએ પણ તે બદલાવ વિકાસલક્ષી હોવો જોઈએ નહીં કે પતનલક્ષી. આજે સમાજમાં વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીની અગણિત સિદ્ધિઓની સાથે-સાથે આત્મહત્યાઓ, બળાત્કારો, ભ્રષ્ટાચારો અને અનેક ગુનાઓ વધતા જાય છે. તો આને આપણે સાચું આધુનિકીકરણ કહીશું? જો ના તો સમાજમાં આ બદીને દૂર કરવા કોણ આગળ આવશે? તો જવાબ માત્ર અને માત્ર શિક્ષણ, શિક્ષક અને સમાજ છે.

૨. આધુનિકીકરણ સામાજિક અને શૈક્ષણિક સંદર્ભમાં

આજે ચારે બાજુ દરેક ક્ષેત્રમાં એક જ હવા ફુંકાતી જોવા મળે છે કે કંઈક નવું, કંઈક અલગ, કંઈક વિશેષ તેમાંથી કોઈ જ બાકાત નથી. અને આ વિચાર મારા મતે નવો પણ નથી. સામાજિક સંદર્ભ આધુનિકીકરણને જોઈએ તો વર્ષો પહેલા જ્યારે આદિમાનવ ગુફામાંથી ઘરમાં આવ્યો, કાચા ખોરાક પરથી રાંધેલા ખોરાક પર આવ્યો, એકલવાયામાંથી સમાજમાં આવ્યો, પગ ઉપર ચાલવા પરથી પૈડા પર દોડવા લાગ્યો, એકલા શિકાર પર ન નભતાં ખેતી કરવા લાગ્યો, વિવિધ ઉત્સવો, રિવાજો, પરંપરાઓ, પ્રસંગો સાથે જોડાતો ગયો. શિક્ષણના સંદર્ભમાં પણ આધુનિકીકરણમાં જોઈએ તો માત્ર શ્રવણ અને કથનમાં ધીમેધીમે લેખન ઉમેરાયું, શિક્ષણ બ્રાહ્મણ જ આપી શકે તે ખ્યાલ બદલાતો ગયો, શિક્ષણ શુદ્ધ માટે ન હતું પણ ધીમેધીમે આ વર્ણપ્રથા દૂર થઈ ગઈ અને સમાનતાનો ખ્યાલ પ્રસારિત થયો. જેમાં સ્ત્રીઓ માટે પણ શિક્ષણ ખુલ્લું થયું. ગુરૂકૂળે શાળાનું નામ ધારણ કર્યું અને તે જંગલમાંથી ગામમાં અને શહેરોમાં ખસી ગઈ. હવે શાળા નવા આધુનિકીકરણના ખ્યાલમાં ચોક, ટોક અને વર્ગના બદલે ટી.વી.ના અને એલ.સી.ડી. ના પડદામાં કેદ થઈ ગઈ. આમ મિત્રો આ

આધુનિકીકરણ એ વર્ષોથી ચાલી આવેલો શબ્દ છે ફક્ત સમય બદલાતાં તેમાં નવી વ્યાખ્યાઓ જ ઉમેરાતી જાય છે. આમ પરિવર્તન એ પ્રગતિનો પ્રાણ છે આપણે ન સ્વીકારીએ તો પણ એ એનું કામ તો કરશે.

પણ પ્રશ્ન એ છે કે આજે નવા પરિવર્તન કે આધુનિકીકરણમાં પ્રગતિ છે પણ પ્રાણ કેમ નથી? આજે સમાજમાં શકુનિઓ અને દુર્યોધનોની સંખ્યા કેમ વધતી જાય છે? આજે દરેક સમાજમાં બાળક વિકાસશીલ છે પણ વૈચારિક રીતે કુંઠિત કેમ છે? શાળા બાળકને જેલ કે તબેલો કેમ લાગે છે? શિક્ષકમાં તેને દ્રોણાચાર્ય, સાંદીપની કે નાનાભાઈ ભટ્ટ કેમ દેખાતા નથી? સમાજમાં ઘોડિયાઘર અને ઘરડાઘર કેમ ભરાતા જાય છે? જો આધુનિકીકરણ ઉપરના જેવા પ્રશ્નો (આ તો પ્રસ્તાવનારૂપ પ્રશ્નો છે) ઉભા કરે અથવા તો તે દૂર ન કરે તો આપણે કેવા આધુનિકીકરણ તરફ જઈ રહ્યા છીએ. ફક્ત બાળક કમ્પ્યુટર કે ઇન્ટરનેટ શીખે, કડકડાટ અંગ્રેજી બોલે, બાહ્ય શરીરને શણગારે આ જ આધુનિકીકરણ નથી બાળકમાં ઉપરના બદલાવની સાથે તેમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિકોણ અને વિવેક પણ જરૂરી છે, મૂલ્ય પણ જરૂરી છે અને ધાર્મિક વિચાર પણ જરૂરી છે.

૩. બાળકને સાચા આધુનિકીકરણ તરફ દોરી જવામાં શિક્ષકની ભૂમિકા

શિક્ષક એ સમાજનો સાચો ઘડવૈયો છે. સમાજના કોઈપણ વ્યવસાયના ક્ષેત્રમાં જવાનો રસ્તો તો શાળામાંથી જ પસાર થાય છે અને તે રસ્તાનો પથદર્શક તે શિક્ષક છે. એટલે શિક્ષકોએ સાચા અર્થમાં પોતાની તાકાત અને જવાબદારીને સમજવાની જરૂર છે કે તેમના પર કેટલી મોટી અને અહેમ જવાબદારી છે. અને જો તેમાં થોડી ચૂક થઈ જાય તો સમાજને કેટલું મોટું નુકસાન થઈ શકે છે.

હવે જ્યારે સમાજમાં વૈશ્વિકીકરણ, ખાનગીકરણ, ઉદારીકરણ, નવીનીકરણ, અને આધુનિકીકરણની હવા ફુંકાઈ રહી છે તેમાં શિક્ષણ પણ બાકાત રહી શકે તેમ નથી. આજે સમાજમાં શહેરીકરણ અને ભૌતિક સુખાકારી તેમજ પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનું આંધળું અનુકરણ અને અનુસરણ કરવાની એક આંધળી દોટ સમાજમાં પ્રવર્તતી જોવા મળે છે. અને તેનાથી ઉપર જણાવેલ પ્રશ્નો તેમજ સમાજમાં વિવિધ માધ્યમો કે ઉપકરણોથી વ્યક્તિઓ એકબીજાની ખૂબ જ નજીક છે, છતાં ભાવાત્મક રીતે જોજનો દૂર જતા રહ્યા હોય તેવી અનુભૂતિ થતી જોવા મળે. ભારતીય સંસ્કૃતિ અને પરંપરા ઓકિસજન પર હોય તેમ જણાય છે તેમજ ડૂબતાને જેમ તણખલાના સહારાની તલાસ હોય તેમ તે તારનારને શોધી રહી છે. તેથી હવે શિક્ષકોએ કુંભનિદ્રાને ત્યાગીને આંધળા આધુનિકીકરણના નર્કમાં પ્રવેશતા સમાજને સાચો માર્ગ બતાવવાનો સમય પાડી ગયો છે. આ માટે શિક્ષક માટે કેટલીક વ્યવહારુ બાબતોનો ઉલ્લેખ નીચે પ્રમાણે છે.

- શિક્ષક માટે કહેવાય છે કે તે હંમેશાં “જ્ઞાનથી ભરેલો હોવો જોઈએ અહંકારથી નહીં” આજે સમાજમાં રોજ નવા વિચારો, જ્ઞાન કે પ્રવાહોની હવા પ્રસરતી જાય છે, ફેલાતી રહે છે. તેમાં કેટલાક વિચારો કે જ્ઞાન સમાજને પોષક તો ભક્ષક હોય છે. તેમાં કઈ બાબત સારી અને નરસી છે તે સમજવા માટે તેનાથી પરિચિત થવું જોઈએ.
- શિક્ષકે કમ્પ્યુટર, ઈન્ટરનેટ અને નવા નવા ઉપકરણોના ઉપયોગ અને દુરપયોગથી વાકેફ રહેવું પડશે.
- શિક્ષકે હંમેશાં સંશોધન કરતા રહેવું જોઈએ. વર્ગમાં આવનાર દરેક બાળક એ અલગ-અલગ પરિવાર અને વાતાવરણમાંથી આવતું હોય છે, તેથી દરેક બાળકને અલગ-અલગ સમસ્યા કે પ્રશ્નો હોવાના. તેથી શિક્ષકે હંમેશાં બાળકની પાસે જઈ તેની સમસ્યાને શોધી ઉકેલ માટેના પ્રયત્નો કરતા રહેવું જોઈએ.
- વર્ગ એ જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને વિદ્યાની ઉપાસનાનો ખંડ છે. તેથી શિક્ષકે હંમેશાં પોતાની વાણી અને જ્ઞાન થકી તેને જીવંત બનાવવો જોઈએ. અને આ માટે શિક્ષકે અલગ-અલગ શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓ અજમાવવી જોઈએ. જેવી કે ચર્ચા પદ્ધતિ, જૂથચર્ચા પદ્ધતિ, નિરીક્ષિત અભ્યાસ પદ્ધતિ, પ્રશ્ન પદ્ધતિ વગેરે.
- શિક્ષકે વિદ્યાર્થીઓને ફક્ત વર્ગખંડમાં જ ન ભણાવતા કોઈકવાર આસપાસની પ્રકૃતિના ખોળે લઈ જઈ વિદ્યાર્થીઓને અલગ વાતાવરણ પુરૂ પાડવું જોઈએ.
- શિક્ષકે પોતાના જીવનના પ્રેરણાદાયી અનુભવોને વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ રજૂ કરવા જોઈએ.
- વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં કોઈકવાર તેમની સમસ્યાઓ રજૂ કરવાની તક આપવી અથવા મુક્ત ચર્ચા માટે વાતાવરણ પૂરું પાડવું જોઈએ.
- વર્ગમાં પ્રવર્તમાન સમસ્યાઓ કે પ્રશ્નોની ખુલ્લી ચર્ચા વિદ્યાર્થીઓના સહયોગથી અથવા તો ગૃપ પાડીને કરાવવી જોઈએ. જેથી વિદ્યાર્થી રાષ્ટ્ર તેમજ વિશ્વની સમસ્યાઓ અને તેના નિરાકરણ માટેના ઉપાયોથી માહિતગાર બની શકે.
- વિદ્યાર્થીઓને શાળાની આસપાસની સામાજિક સંસ્થાઓ જેવી કે વૃધ્ધાશ્રમ, અનાથાશ્રમ, સરકારી દવાખાના, જાહેર ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ, બુનિયાદી શાળાઓ તેમજ નજીકની સારી સ્કૂલોની મુલાકાતે લઈ જવા અને ત્યાં માહિતીપ્રદ વાર્તાલાપો ગોઠવવા જોઈએ. જેથી બાળક સમાજના વિવિધ પાસાંથી માહિતગાર બને.
- શિક્ષકોએ નજીકની શાળાઓના શિક્ષકોનું ગૃપ બનાવવું જોઈએ અને સમયાંતરે મુલાકાતો ગોઠવી વિષયના મુદ્દાઓ ઉપર ચર્ચા કરવી જેથી એકજ વિષયવસ્તુ માટે અસંખ્ય નવનવા વિચારો મળી રહેશે જે વર્ગમાં અસરકારક શિક્ષણ માટે ખૂબ જ ઉપયોગી થશે.

- સમયાંતરે સમસ્યારૂપ બાળકોના ઘરે જઈ તેમના વાલીને મળી સમસ્યા જાણવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. અને બની શકે તેટલા મદદરૂપ થવું જોઈએ.

અંતમાં “અરે યારો ઈસ કદર અંધેરે કૂવે મેં જાખકર મત દેખો
પાસ મેં સે કોઈ પથ્થર ઉઠાવો ઓર ફેકો
અગર પાની હોગા તો ચિખ ઉઠેગા”

ઉપરની પંક્તિ પ્રમાણે બાળકની અંદર રહેલી સુષુપ્ત શક્તિઓને જાણવા માટે તેમને તકો આપતા રહેો.

૪. ઉપસંહાર

આધુનિકીકરણનો બાહ્ય રંગડો રાખવામાં ભારતીય સંસ્કારરૂપી જીવડો આપણી પેઢીમાંથી જતો ન રહે તે જો આપણે નહીં જોઈએ તો .. કવિ આશરના મતે-

“લા પતા છે આખો વિસ્તાર મળતો નથી,
ક્યાંય હવે પરવરદિગાર મળતો નથી,
ખંડ ખંડમાં વેર વિખેર છે અહીં બધા,
માણસ ક્યાં ધુવાંધાર મળતો નથી.”

આ શબ્દો જેવી હાલત એ સમાજની થશે. અને સમાજ માટે, રાષ્ટ્ર માટે નવી નવી સમસ્યાઓ ઉભી થતી જશે. માટે સમય સમયનું કામ કરતો રહે છે તે ન્યાયે આપણે આપણું કામ કરતા રહેવું પડશે નહીંતર “અબ પસ્તાયે ક્યા હુઆ જબ ચિડીયા યુગ ગઈ ખેત” તે મુજબ માઠી ઉપજ મેળવવા તૈયાર રહેવું પડશે અને સમાજની જવાબદારીથી ભરેલી કામગીરીમાં પીછેહઠ કરવા બદલ સજા પણ ભોગવવી પડશે.